

Michał Banaszak

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0000-0002-6514-3446

PRZEKŁADY LIRYKI JOHNA DONNE'A NA JĘZYK POLSKI W KONTEKŚCIE BIOGRAFICZNYM

1.

Twórczość angielskich poetów metafizycznych XVII stulecia¹ jest zjawiskiem pełnym sprzeczności. Występują w niej obok siebie takie pierwiastki, jak prostota i żarliwość języka, tematyka teologiczna i erotyczna, zmysłowość i intelektualizm, rygor logicznego wywodu i łączenie pozornie nieprzystających zjawisk. Paradoks stał się wręcz jednym z najistotniejszych środków, którym z upodobaniem operowali poeci metafizyczni, dlatego Samuel Johnson w swojej słynnej pracy krytycznej na ich temat posłużył się sformułowaniem *discordia concors*². Owa „zgodna niezgodność” stanowi niewątpliwie o atrakcyjności tej kunsztownej poezji, również dla tłumaczy. Nasuwają się ponadto dwa pytania: po pierwsze – czy cecha ta jest jedynie odzwierciedleniem poznawczych, politycznych lub społecznych niepokojów epoki czy też z wierszy da się wyczytać, że ma inne źródła, po drugie – w jakim stopniu w odkryciu owych źródeł pomocne są dostępne dziś przekłady poetyckie tej twórczości.

W odpowiedzi na oba pytania pomocna może się okazać analiza biografii poetów metafizycznych. Zgodzić się bowiem należy ze stanowiskiem, że

teksty literackie, jak żadne inne, nacechowane są indywidualnością. Każdy stanowi wyjątkowy, niepowtarzalny wytwór ludzkiego umysłu. Każdy też do pewnego stopnia odzwierciedla indywidualność twórcy, jego wykształcenie, pochodzenie etniczne, filozofię, upodobania. Nierzadko pisarze i poeci są jednocześnie tłumaczami i to zarówno utworów innych twórców, jak i własnych. Biograficzne konteksty przekładu można zatem rozpatrywać w odniesieniu do tekstu wyjściowego oraz postaci tłumacza³.

Przedstawione dalej analizy przekładów poetyckich skupią się na biograficznym kontekście tekstów wyjściowych. Wiersze jednego z poetów metafizycznych – Johna

1 W dalszej części pracy ta grupa poetów określana będzie mianem „poetów metafizycznych”.

2 S. Johnson, Cowley, [w:] *The Norton Anthology of English Literature*, t. 1, gen. ed. M.H. Abrams, New York–London 2000, s. 2737.

3 E. Kujawska-Lis, I.A. Ndiaye, *Wstęp*, [w:] *Kulturowe, językowe i biograficzne konteksty przekładu literackiego. Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatoologii*, t. III, red. E. Kujawska-Lis, A. Ndiaye, Olsztyn 2015.

Donne'a (1572-1631) – zostaną więc osadzone w kontekście życia poety. Było to życie człowieka ambitnego i rozdartego wewnątrz, momentami pełne burzliwych i bolesnych doświadczeń, do których zaliczyć można udział w wyprawach wojennych i śmierć żony. Oprócz tego rodzaju zdarzeń kanwą dalszych rozważań będą przemiany duchowe poety – prowadzące ostatecznie do zmiany wyznania – stanowiące istotny komponent jego wewnętrznej biografii. Termin „biografia” rozumiany więc będzie w tym wypadku nie tylko jako – posługując się określeniami Bożeny Tokarz – „dzieje życia biologicznego”, ale też „dzieje życia mentalnego”, składające się na „dwie sfery form obecności ludzkiej [...] ściśle ze sobą związane”⁴.

Badaczka sformułowała też następujące uwagi na temat przekładu literackiego:

zwielokrotnienie relacji osobowych i tekstowych w przekładzie literackim powoduje pojawienie się kilku interpretacji: pierwotnej, autorskiej interpretacji rzeczywistości literackiej i nieliterackiej oraz interpretacji odbiorcy oryginału, który dostosowuje swój *profil oglądu* do *profilu* autora i *profilu* wpisanego w tekst, bowiem nie mając do czynienia z bezpośrednio ekspresją, odczytuje nie tyle intencje autora, ile sensy obecne w utworze. Tłumacz jest odbiorcą oryginału i równocześnie nadawcą komunikatu będącego wynikiem jego interpretacji, czyli efektu dostosowania własnego *profilu oglądu* do tego proponowanego przez autora. Najczęściej dysponuje on tekstem i w mniejszym lub większym stopniu – wiedzą o autorze [...]. W znacznej mierze rodzaj kontaktu z ekspresją autorską wpływa na efekty pracy tłumacza, którego osoba jest tak ważna dla przekładu, jak osoba autora dla oryginału⁵.

Uwagi te są aktualne zwłaszcza w kontekście tłumaczeń autorstwa Stanisława Barańczaka. W przypadku tego tłumacza bardzo silnie oddziałuje na przekład komponenta jego osobowości twórczej⁶. Większość omówionych dalej przekładów pochodzi zaś właśnie od Barańczaka z uwagi na rozmiar i rolę jego dzieła przekładowego, za pośrednictwem którego w znacznej mierze kształtuje się obecnie recepcja poetów metafizycznych w Polsce.

Autorami pozostałych tłumaczeń, wspomnianych dalej, są Aleksander Messing-Mierzejewski, Jerzy Pietrkiewicz, Jerzy S. Sito.

2.

W prześledzeniu najważniejszych wydarzeń z życia Donne'a pomocna jest biografia poety autorstwa Izaaka Waltona (1593-1683)⁷.

4 B. Tokarz, *Osoba w przekładzie*, [w:] *Biograficzne konteksty przekładu*, Studia o Przekładzie, nr 15, red. P. Fast, A. Kozak, Katowice 2002, s. 14.

5 *Ibidem*, s. 8-9.

6 Por. E. Rajewska, *Stanisław Barańczak. Poeta i tłumacz*, Poznań 2007, s. 10; M. Kaczorowska, *Przekład jako kontynuacja twórczości własnej. Na przykładzie wybranych translacji Stanisława Barańczaka z języka angielskiego*, Kraków 2011, s. 10, 13-20.

7 I. Walton, *The Life of dr. John Donne*, [w:] J. Donne, *Devotions upon Emergent Occasions – together with Death's Duel*, Ann Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press, 1990, s. v-li; dane

Podczas lektury tego źródła w pierwszej kolejności uwagę zwraca katolickie środowisko, w którym dorastał Donne. Matka poety, katoliczka, wywodziła się z rodziny Thomasa More'a, obecnie świętego Kościoła katolickiego; More przypłacił życiem odmowę złożenia przysięgi wierności królowi Henrykowi VIII jako głowie nowego Kościoła anglikańskiego. Jej dwaj bracia byli jezuitami. Zadbała o wychowanie syna w duchu katolickim po śmierci jego ojca w 1576 roku.

Donne kształcił się następnie w Oksfordzie i Cambridge. Choć był pracowitym studentem, nie otrzymał tytułu naukowego na żadnej z tych uczelni, odmówił bowiem złożenia wymaganej w tym celu przysięgi supremacji. Rozpoczął studia prawnicze w Londynie.

Prawdopodobnie w wieku około 19 lat zaczął rozważać konwersję na obowiązujące wówczas wyznanie – anglikańskie. Różne mogły być przyczyny tej zmiany, nie wykluczając prześladowań katolików i blokowania im możliwości kariery w ówczesnej Anglii. Walton przypisuje ten zwrot duchowej przemianie poety.

W latach 1596-1597 Donne wziął udział w morskich ekspedycjach do Kadyksu i na Azory w ramach wojny pomiędzy Anglią i Hiszpanią.

Następnie podróżował po Włoszech i Hiszpanii, po czym powrócił do Anglii i podjął zatrudnienie na stanowisku państwowym jako sekretarz Thomasa Egertona, Lorda Strażnika Wielkiej Pieczęci.

W ciągu następnych pięciu lat zakochał się w Annie More, swojej przyszłej żonie, której wuj – Thomas Egerton właśnie – i ojciec nie zaakceptowali tego związku. Mimo to w 1601 roku doszło do małżeństwa. Skutkowało ono dla Donne'a utratą posady i pobytem w więzieniu, a w przyszłości – tymczasową utratą szans na karierę zawodową. Poeta wiódł z żoną i dziećmi skromne życie. Miał jednak licznych przyjaciół, znamienite osobistości przychodziły do niego po radę i doceniały jako człowieka uczonego. W końcu też pogodził się z ojcem Anny.

Walton relacjonuje ponadto podróż dyplomatyczną Donne'a do Francji, opisując epizod, który obrazować może problemy życia małżeńskiego oraz obawy Johna i Anny. Poeta, niepokojąc się o zdrowie żony, miał doświadczyć pesymistycznej wizji o martwym dziecku. Wizja zresztą okazała się prorocza – Anna faktycznie chorowała i urodziła martwe dziecko. Do dnia swojej śmierci w 1617 roku, w wieku zaledwie 33 lat, Anna urodziła dwanaścioro dzieci; przeżyło jedynie siedmioro.

W międzyczasie dokonywała się przemiana światopoglądowa poety. W 1610 roku ukazała się drukiem książka *Pseudo-Martyr*. Książka była owocem dyskusji Donne'a z królem Jakubem. Zawierała argumentację mającą przekonać angielskich katolików do zadeklarowania wierności królowi.

uzupełnione na podstawie: H. Gardner, *Biographical Notes*, [w:] *The Metaphysical Poets. Introduced and edited by Helen Gardner*, Hazell Watson & Viney Ltd. 1981, s. 309.

W 1615 roku Donne został wyświęcony na duchownego Kościoła Anglii. Rozpoczęła się znamienita kariera kościelna poety-konwertyty, trwająca aż do jego śmierci.

Z biografii autorstwa Waltona nie wynika wiele informacji o chronologii wierszy. Ponoć Donne krytycznie oceniał swoje młodzieńcze utwory, a na starość pisał głównie poezję uduchowioną, w tym *Divine Sonnets*. Żadne dzieło poetyckie, oprócz dwóch *Anniversaries* (elegii poświęconych młodej córce patrona – Roberta Drury'ego), nie zostało opublikowane za życia poety. Wiersze ukazały się drukiem dopiero w 1633 roku. Próby usystematyzowania twórczości Donne'a pozostają w gestii badaczy⁸.

Istotne jest jednak przede wszystkim to, że najważniejsze wydarzenia i procesy biografii Donne'a – zarówno tej życiowej, jak i duchowej⁹ – znalazły odzwierciedlenie w jego wierszach. Mogą więc stanowić jeden z punktów odniesienia dla tłumaczy – nawet jako klucz interpretacyjny; mogą też zostać w różny sposób oddane w dostępnych polskiemu czytelnikowi przekładach.

3.

Przechodząc do analizy owych punktów odniesienia, można zacząć od biografii duchowej poety. W poezji Donne'a szczególne znaczenie miała bowiem jego przemiana wewnętrzna, czyli konwersja na anglikanizm. Jej źródła były dwojakie. Po pierwsze była wpisana w kontekst czasów, w których żył poeta. Po drugie wynikała niewątpliwie z ciągłych intelektualnych i duchowych poszukiwań twórcy o żarliwym umyśle.

Donne urodził się w czasach terroru skierowanego przeciwko katolikom. Widział egzekucje katolików, członkowie jego rodziny spotykali się z represjami. W wieku 12 lat przyszły poeta osobiście zobaczył warunki panujące w lochach Tower, gdzie przetrzymywano jego wuja Jaspera – jezuitę, któremu matka chłopca przynosiła wiadomości z zewnątrz. Presja i trauma z pewnością stanowiły bodziec, by rozważyć zmianę niewygodnego wyznania, które narażało na niebezpieczeństwo i zamykało ścieżki kariery. Owa duchowa przemiana była też jednak wystudiuowanym rezultatem kryzysu światopoglądowego, w którym dojrzały umysł przeciwstawił się wierze młodości. Niezależnie od tego w całej twórczości Donne'a pozostał jednak widoczny trwały związek duchowy z Kościołem katolickim¹⁰.

8 Por. np. datowanie wierszy [w:] H. Gardner, *The Metaphysical poets...*, *op. cit.*

9 „Autobiografia duchowa [...] ukształtowała się w siedemnastowiecznej Anglii, której niepokoję religijne znalazły wyraz także we wspanialej poezji metafizycznej”. M. Czermińska, *Autobiografia duchowa w dwudziestowiecznej literaturze polskiej*, [w:] *eadem*, *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie, wyzwanie*, Kraków 2000, s. 72.

10 Por. J. Carey, *John Donne – Life, Mind and Art*, Whitstable 1985, s. 15-20, 26-35; por. też rozdział *Art of Apostasy*, s. 37-59; por. też: A. Guibbory, *John Donne*, [w:] *The Cambridge Companion to English Poetry. Donne to Marvell*, ed. Thomas N. Corns, Cambridge 1998, s. 125.

Zapisem tych wewnętrznych niepokojów są *Sonet* *święte* (*Holy Sonnets*). Wiersze te nieraz zdają się wyrazem mniej lub bardziej utajonego poczucia winy ich autora. Wszakże dzięki odrzuceniu wiary, w której był wychowywany, poeta uniknął męczeństwa – w przeciwieństwie choćby do jego brata, który umarł w 1593 roku, uwięziony za katolicyzm. W *Sonecie XI* daje o sobie znać swojego rodzaju niedosyt cierpienia, oddany przez Barańczaka z bardzo daleko idącą ścisłością przekładu:

Oryg. Spit in my face you Jewes, and pierce my side,
Buffet, and scoffe, scourge, and crucifie mee,
For I have sinn'd, and sinn'd, and onely hee,
Who could do no iniquitie, hath dyed¹¹ [w. 1-4]

Tłum. Plwajcie mi w twarz, Żydowie, przebijcie zuchwale
Bok mój, niech mnie zamęczą różgi, krzyż i drwiny,
Bo choć bardzo grzeszyłem, zginął On jedyny,
On, który niegodziwie żyć nie umiał wcale¹²

Poeta – a za nim tłumacz – wyrazili pragnienie bólu podmiotu lirycznego, połączone z poczuciem, że cierpiał jednak kto inny. Poczuciem wyraźnie drażniącym, skoro podmiot podkreśla dwukrotnie, że sam grzeszył („*I have sinn'd, and sinn'd*”), ale to Chrystus zginął. Może to być też pragnienie zjednoczenia z Chrystusem cierpiącym, które pojawiło się u wielu mistyków i świętych¹³.

Obrazowanie pasyjne wyraźnie odnosi się do kontekstu religijnego – do cierpienia z powodu wyznania¹⁴. W ten sposób *Sonet XI* i jego przekład obrazują, jak prześladowania religijne w Anglii XVII w. i związane z nimi tragedie rodzinne wpłynęły na poetykę Donne'a.

Słynny *Sonet XIV* zawiera zaś taką oto żarliwą apostrofę:

Oryg. Batter my heart, three person'd God; for, you
As yet but knocke, breathe, shine, and seeke to mend;
That I may rise, and stand, o'erthrow mee, and bend
Your force, to breake, blowe, burn, and make me new. [w. 1-4]

11 Wszystkie wiersze w oryginale podawane za: Donne. *Selected poetry*, ed. J. Hayward, Harmondsworth 1950.

12 Wszystkie przekłady autorstwa Barańczaka podawane za: S. Barańczak, *Antologia angielskiej poezji metafizycznej XVII stulecia*, Warszawa 1991.

13 Zob. J. Jagielka, *Cierpienie*, [w:] *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin–Kraków 2002, s. 141-142.

14 Chrystus zginął z powodów religijnych i politycznych: inaczej niż przedstawiciele judaizmu – oficjalnie panującej religii – przedstawiał Boga oraz relacje między Bogiem a człowiekiem. Z tego względu został oskarżony przez Sanhedryn o bluźnierstwo (Mt 26, 65-66). Ponieważ Żydzi pod okupacją rzymską nie mieli prawa nikogo skazywać na śmierć (J 18, 31-32), oskarżyli Jezusa przed władzą Rzymu o to, że uważa siebie za króla żydowskiego i tak przeciwstawia się władzy Cezara (J 19, 15). Taki też powód do skazania na śmierć przyjął Piłat i podał do publicznej wiadomości (J 19, 19). Zob. też J. Kudasiewicz, *Spotkanie z Jezusem Chrystusem w tajemnicy paschalnej*, Kielce 2003, s. 40-43.

Tłum. Zmiażdż moje serce, Boże, jak zmurszałą ścianę,
Którąś tchem, blaskiem dotąd muskał potajemnie,
Naprawiał; niech mnie Twoja moc złamie i zemnie,
Spali, odnowi; zwal mnie z nóg – dopiero wstanę. [Barańczak]

Roztrzaskaj serce moje, Boże Trójjedyny,
Boś dotąd pukał jeno, szeptał, błyskał, winy
Me przeliczał, naprawiał. Lecz bym wznieść się mógł,
Musisz zgiać mnie z wszechsiły i obalić z nóg,
Złamać, zmiażdżyć, przepalić i nowym uczynić¹⁵. [Mierzejewski]

Ponownie widać pragnienie cierpienia podmiotu lirycznego. Cierpienie, zadane przez Boga, ma doprowadzić do odnowy. Podmiot zarazem błaga i bluźni, wzywając Boga rozkazującym tonem do spełnienia tych pragnień.

Wyliczenia, zwłaszcza czasowników, stosowane w rozczłonkowanych syntaktycznie zdaniach przez Barańczaka (*tchem, blaskiem [...] złamie i zemnie, spali, odnowi*) i Mierzejewskiego (*pukał jeno, szeptał, błyskał [...] przeliczał, naprawiał [...] obalić z nóg, złamać, zmiażdżyć, przepalić*) oddają tempo i gorączkowość oryginału (*knock, breathe, shine, and seek to mend [...] o'ertrow me, and bend [...] break, blow, burn, and make me new*). Obaj tłumacze wskazali też na aspekt odnowy (*niech mnie Twoja moc [...] odnowi; musisz [...] mnie [...] nowym uczynić*), poprzedzonej brutalnym zniszczeniem (czasowniki *miażdżyć, roztrzaskać* itp.). Można sonet rozumieć jako wyraz niedostateczności dotychczasowych dążeń moralnych i religijnych poety, można też znaleźć w wierszu wyraz poczucia winy za cierpienia, których uniknął anglikanin-konwertyta w ciężkich dla katolików czasach. W obu przypadkach poezja Donne'a pokazuje, że ścieżka jego wewnętrznych poszukiwań nie była prosta i pewna.

4.

Pozostając jeszcze w kontekście przeżyć ściśle religijnych, warto zwrócić uwagę na sposób, w jaki Donne łączy je z miłością ziemską, zmysłową.

W wierszu *The Funerall (Pogrzeb)* podmiot liryczny wyraża nadzieję, że zostanie z nim pochowany pukiel kobiecych włosów. Mówiący określa się mianem „męczennika miłości” (*Loves martyr*), natomiast pukiel – mający dla niego znaczenie osobiste – w cudzych rękach stałby się relikwią, co w następujący sposób oddaje Donne i jego tłumacze:

Oryg. For since I am
Loves martyr, it might breed idolatrie,

¹⁵ *Poeci języka angielskiego*, t. I, wybór i oprac. H. Krzeczkowski, J.S. Sito, J. Żuławski, Warszawa 1969, s. 444.

	If into others hands these Reliques came	[w. 18-20]
Tłum.	W miłosnej męce Umrę, a stąd i bałwochwalstwo, jeśli Męczeńskie szczątki trafią w czyjeś ręce	[Barańczak]
	Bo skorom przecie Miłości męczennikiem, tedy znalezione Relikwie bałwochwalstwo zrodziłyby w świecie ¹⁶	[Pietrkiewicz]
	Umęczon srodze, Nie chcę, by wiedzę ktoś tworzył tajemną I czcił ów kosmyk, w bałwochwalstwie brodził ¹⁷	[Sito]

Co znamienne, uznanie pukla włosów za relikwię zostaje określone jako idolatria. Kult relikwii, jako zjawisko katolickie¹⁸, był krytykowany przez protestantów właśnie jako bałwochwalstwo¹⁹. W tym zakresie wiersz odzwierciedla więc przesunięcie światopoglądowe Donne'a w stronę doktryny protestanckiej. Jednakże w osobistym wymiarze autor tego swoistego testamentu zdaje się umiejscawiać ów pukiel właśnie w sferze *sacrum*, określając go np. jako „tajemnicę, znak, którego nie wolno dotykać” (*The mystery, the sign you must not touch*) czy „zewnątrzną Duszę” (*outward Soul*). Wiersz wyraża wszakże zachwyt będący odpowiednikiem zachwyty nad relikwią. Stąd w literaturze przedmiotu przypomina się, że autor liryku był członkiem rodziny osoby, która posiadała cząstkę zęba św. Thomasa More'a, oraz wskazuje się na ślady katolic-

16 J. Pietrkiewicz, *Antologia liryki angielskiej 1300-1950*, Warszawa 1997, s. 73.

17 *Poezi języka angielskiego*, s. 425-426.

18 Kult relikwii od czasów starożytności chrześcijańskiej był przejawem szacunku dla ludzkiego ciała. Była to konsekwencja wiary w tajemnicę Wcielenia Syna Bożego (*Mysterium Incarnationis*) oraz wiary w świętych obcowanie (*communio sanctorum*). Kult relikwii stanowi wyraz odrzucenia manicheizmu (widoczny np. w pismach św. Augustyna). W średniowieczu jednak pojawiły się nadużycia, na które reagowali papieże, kierując stosowne zalecenia do biskupów. Kościół katolicki widzi różnicę między czcią należną samemu Bogu (*cultus latrae*) a szacunkiem należnym jego sługom (*cultus duliae*) i dlatego nie oddaje ludziom boskiej czci, gdyż to byłoby bałwochwalstwem. Rozróżnienia tego nie przyjmują kościoły reformowane. Jest ono związane z kultem świętych znanym od początku chrześcijaństwa, które także przyjęte zostało w odniesieniu do kultu samych relikwii. I. Werbiński, *Relikwie*, [w:] *Leksykon duchowości katolickiej*, s. 751-753; *Święty*, [w:] *Chrześcijaństwo. Święci – zakony – sanktuaria*, red. nac. B. Kaczorowski, Warszawa 2007, s. 768-769. Zarówno Stary, jak i Nowy Testament wielokrotnie mówią o czci należnej nie tylko Bogu, ale i człowiekowi; np.: „Czcij ojca swego i matkę swoją” (Wj 20, 12; Pwt 5, 16; zob. też Syr 3, 1-12), „Czczycie króla” (2 P 2, 17), „Oddajcie każdemu to, mu się należy: komu podatek – podatek, komu cło – cło, komu uległość – uległość, komu cześć – cześć” (Rz 13, 7).

19 J. Carey, *op. cit.*, s. 45. Kult świętych (obrazów i relikwii) jest nazwany przez anglikanów „papi-stowską doktryną”, „zmyśleniem słodkim a próżnym, które nie opiera się na żadnej gwarancji Pisma i sprzeczne jest raczej ze Słowem Bożym”. 39 *artykułów wiary kościoła anglikańskiego*, [w:] Z. Pasek, *Wyznania wiary. Protestantyzm*, Kraków 1991, s. 171.

kiego wychowania poety, które dają o sobie znać w warunkach ciągłego wewnętrznego konfliktu²⁰.

W tym kontekście trzeba zauważyć, że zarówno przekłady Sity, jak i Pietrkiewicza oddają sens konceptu zawartego w wierszu, polegającego na tym, że przyziemny kosmyk włosów staje się obiektem uświęconym zarówno poprzez odniesienia do sfery *sacrum*, jak i żarliwej ziemskiej miłości. Sito, tłumacząc wyraz *Reliques*, wskazał bezpośrednio i wyłącznie na kosmyk. Pietrkiewicz zawarł w swoim przekładzie dosłowne tłumaczenie (*relikwie*), co oznaczać może zarówno pukiel, jak i ciało męczennika, jednak wers przekładu poprzedzający przytoczony fragment kończy się słowami „grzeb włosy one”, zatem z kontekstu wyraźnie wynika, że rola relikwii przypada właśnie włosom. U Barańczaka natomiast nastąpiło dość istotne przekształcenie – w kontekście bałwochwaltwa mowa bowiem o „męczeńskich szczątkach”. Owa „zmiana tematu” sprawia, że koncept wiersza, którego centralnym elementem jest drobna, ale jakże cudowna rzecz, traci w tym miejscu swoje wewnętrzne napięcia znaczeniowe.

5.

Życie Donne’a to jednak nie tylko rozterki religijne. W niektórych utworach dostrzeżalny jest wpływ wypraw wojennych, w których poeta wziął udział w latach 1596-1597.

Donne motywował udział w tych podróżach chęcią zarobku, który pozwoliłby na polepszenie jego złej sytuacji materialnej. Zwraca się też uwagę, że udział w wyprawie pozwolił wychowankowi katolickiej rodziny, który chciał się pokazać jako lojalny angielski poddany, na definitywne określenie się po właściwej stronie²¹. W obu przypadkach ekspedycja militarna miała się wiązać ze zdobyciem pieniędzy i szansą na karierę.

Obie wyprawy dostarczyły Donne’owi doświadczeń, które znajdą odzworowanie w jego poezji. Podczas ataku na statki zakotwiczone w porcie w Kadyksie Donne miał sposobność obserwować bombardowane okręty i poparzonych żołnierzy wpadających do wody i dobijanych ostrzałem. Punkt kulminacyjny tego ataku przypadł wtedy, gdy na ostrzelanych przez Anglików statkach eksplodowały zasoby amunicji. Ekspedycja zakończyła się sukcesem, zatem w 1597 roku Donne zgłosił się do udziału w kolejnej. Tym razem jednak członkowie wyprawy mieli mniej szczęścia. Po natrafieniu na sztorm, męczeni przez choroby, zmuszeni byli dobić do portu. Doświadczenia te Donne opisał w wierszu *The Storme (Burza morska)*. Z kolei podczas dalszej podróży natrafiono na flautę, a kolejny utwór poety został zatytułowany *The Calme (Cisza morska)*²². Oba

20 J. Carey, *op. cit.*, s. 45.

21 *Ibidem*, s. 65.

22 *Ibidem*, s. 66-67.

Barańczak więc mógł uznać taki sposób prezentowania za metodę twórczą Donne'a i stosował ją konsekwentnie w innych przekładach poprzez własne dopowiedzenia. W wierszu *Cisza morska* przetłumaczył wers o burzy w kategoriach, które w oryginale w tym akurat wersie nie występują:

Oryg. Stormes chafe, and soon weare out themselves, or us [w. 5]

Tłum. Burza podobna krwawej, ale krótkiej wojnie

Odbywane podróże, oprócz wyrazistych doświadczeń, dały poecie metafizycznemu także wiedzę geograficzną, a nawet nawigacyjną.

Szereg interesujących uwag na temat roli kartografii w poezji Donne'a przedstawiła Małgorzata Idziak, zwracając uwagę, że odniesienia do map w tej poezji wynikają zarówno z ogólnego zainteresowania geografiami wśród poetów XVI-XVII w., jak i z udziału Donne'a w ekspedycjach z lat 1596-1597. Badaczka zwróciła też uwagę, że mapy, które znał poeta, miały dwojaką naturę: miały być reporterskim odwzorowaniem świata, jednocześnie przedstawiając wizję świata jako teatru. Atlasy były bogato dekorowane i ilustrowane personifikacjami kontynentów, mitycznych potworów, bóstw²⁴.

Wiersz *Hymn to God, my God, in my Sicknesse* (*Hymn do Boga, mojego Boga, w mojej chorobie*) można interpretować jako ukazanie mistycznej podróży duszy człowieka, przekraczającego granice „tu” i „teraz”. Śmierć może dotyczyć całego świata. Wówczas ziemska geografia odnosi się do kontekstu mitycznego czasu i przestrzeni²⁵.

Utwór zawiera w sobie kilka wątków biograficznych. Pierwszym jest zaangażowanie w religię i wiarę w doktrynę chrześcijańską – poprzez ukazanie ciężkiej choroby jako drogi poprzez śmierć do zmartwychwstania²⁶. Drugim z wątków jest mierzenie się przez całe życie z cierpieniem fizycznym, zarówno swoim, jak i swoich bliskich. Trzecim – wszechstronna erudycja i zaznane w życiu przygody – poprzez odwołania do kartografii, podróży, odkryć geograficznych.

Wiersz – jak wskazuje sam tytuł – był pisany podczas choroby poety. Jak natomiast wynika z treści – była to choroba ciężka, mogąca prowadzić do śmierci²⁷. Barańczak w przypisie od tłumacza zwraca uwagę na ten kontekst i dwa możliwe datowania *Hymnu*: rok 1623 lub na osiem dni przed śmiercią autora w 1631 roku²⁸. Utwór jest zresztą na tyle skontekstualizowany, że tłumacz zdecydował się przenieść znaczną część wystę-

24 M. Idziak, *John Donne and the Seventeenth Century Maps*, „*Studia Anglica Posnaniensia*” 1992, vol. 24, s. 37-38.

25 *Ibidem*, s. 39.

26 Por. K. Romaniuk, *Cierpienie. Nowy Testament*, [w:] *Nowy słownik teologii biblijnej*, red. H. Witczyk, Lublin-Kielce 2017, s. 151-152.

27 Pierwszy wers brzmi: *Since I am coming to that holy room*, co można tłumaczyć jako: „Gdy wstępuję w tę świętą komnatę”.

28 S. Barańczak, *op. cit.*, s. 481.

pujących w wierszu odniesień, a także wyjaśnienia co do treści poszczególnych wersów właśnie do przypisów. Zwłaszcza istotne są uwagi dotyczące nazw geograficznych. Jest to zabieg wyjątkowy na tle przekładów autorstwa pozostałych wymienionych tłumaczy.

W drugiej strofie podmiot liryczny porównuje się do leżącej mapy, a swoich lekarzy – do badających ją kosmografów. Strofa ta zakończona jest wzmianką o odkryciu dokonanym na terenach południowo-wschodnich

Oryg.	[...] this is my South-west discoverie, <i>Per fretum febris</i> , by these streights to die	[w. 9-10]
Tłum.	[...] na Południe i na Zachód płynę <i>Per fretum febris</i> , przez śmierci cieśninę	[Barańczak]
	[...] Południowy Zachód to moje odkrycie – <i>Per fretum febris</i> , dla tych cieśnin tracę życie ²⁹	[Pietrkiewicz]
	[...] Zaraz mi wyłożą Na Południowy jak Zachód mam płynąć; <i>Per fretum febris</i> , u tych cieśnin ginę ³⁰	[Sito]

Kierunek, w którym zmierza podmiot, oznacza śmierć (zachód) w gorączce (południe). Trudno więc zgodzić się z Sitą, że to akurat lekarze (do nich odnoszą się słowa *zaraz mi wyłożą*) mają wyłożyć choremu, jak tam dotrzeć.

Tłumacząc łaciński zwrot *per fretum febris*, który w omawianym wierszu staje się grą słów, Barańczak ponownie sięga po metodę odrębnego objaśnienia, wskazując na dwa możliwe tłumaczenia łacińskiego zwrotu: „przez żar gorączki” i „przez cieśninę gorączki”³¹.

Warto jeszcze odnotować, że Pietrkiewicz, uwzględniając użyte przez autora oryginału słowo *discovery*, odniósł wiersz do epoki, w której żegluga ku niezbadanym miejscom prowadziła do odkryć i wzbogacania map opisujących ludziom znany świat.

Trzecia strofa wiersza w pełni już otwiera się na wymiar eschatologiczny. Podmiot cieszy się, widząc, że dociera na zachód, nawet wiedząc, że jest to kierunek bez powrotu.

Oryg.	What shall my West hurt me? As West and East In all flatt Maps (and I am one) are one, So death doth touch the Resurrection.	
Tłum.	[...] – nic to; jak na mapie płaskiej (Którą wszak jestem) Wschód w Zachód przenika, Tak smartwychwstanie ze śmiercią się styka.	[Barańczak]

29 J. Pietrkiewicz, *op. cit.*, s. 75.

30 *Poeci języka angielskiego*, s. 440-441.

31 S. Barańczak, *op. cit.*, s. 481.

Jak ma Zachód mnie skrzywdzić? Zachód obok Wschodu
 Na mapach płaskich jedno (jam też mapa) znaczą.
 Tak śmierć i Zmartwychwstanie w jednym się tłumaczą. [Pietrkiewicz]

Winien być mapie mej Zachód łaskawym,
 Boć Wschodem przecie z każdej mapy wstanie;
 Tak śmierć zawarła w sobie zmartwychwstanie. [Sito]

Tak jak na mapie (zarówno płaskiej, jak i kulistej) zachód w końcu łączy się ze wschodem, nie ma bowiem przestrzeni pomiędzy nimi – tak śmierć łączy się ze zmartwychwstaniem, a ściśle – „dotyka”, „styka się” ze zmartwychwstaniem, co oddał Barańczak, konsekwentnie stosując kategorie przestrzenne.

Barańczak, poprzez przypisy od tłumacza, dba też o to, by najpełniej przybliżyć czytelnikowi całą płaszczyznę geograficzną wiersza, będącą punktem wyjścia dla znaczeń metafizycznych. Tłumacz objaśnia potencjalne cele podróży w czwartej strofie – Pacyfik, krainy Wschodu, Jerozolimę – jako miejsca, w których zgodnie z popularnymi wierzeniami lokowano biblijny Raj³². Być może podkreśleniu tego sakralnego wymiaru służy podniosłe wyrażenie użyte zarówno przez Pietrkiewicza, jak i Site: *Jeruzalem święte*.

Można jeszcze zauważyć, że użycie zaimka dzierżawczego w wyrażeniu *my west* nie jest przypadkowe – chodzi przecież o indywidualne doświadczenie śmierci danego człowieka, o zachód jego konkretnego, partykularnego świata-życia. Oddaje to najlepiej przekład Site, w którym mowa o *mej mapie*.

6.

Z kolei doświadczenie śmierci swojej żony Donne ujął w ramy *Sonetu XVII*. Jest to jeden z wierszy, które można łatwo usytuować w chronologii twórczości poety. Anna umarła bowiem w 1617 roku, pięć dni po dwunastym porodzie³³, liryk musiał zatem powstać niedługo później.

Po śmierci żony, będąc już osobą duchowną, Donne w jeszcze większym stopniu oddał się Bogu i kościołowi. Poszukiwał w religii bezpieczeństwa i spełnienia, które miał w małżeństwie. Stąd w cyklu *Holy Sonnets* można odnaleźć fragmenty, w których więź podmiotu lirycznego z Bogiem ukazana jest jak więź międzyludzkiej miłości, a nawet pożądania. Niewątpliwie *Sonet XVII* jest przykładem tendencji poety do łączenia doświadczeń świeckich ze sferą *sacrum*³⁴.

Barańczak w swoim przekładzie sonetu, uwzględniając kontekst biograficzny, podkreśla współistnienie tych dwóch wymiarów w wierszu poprzez wprowadzenie nie-

32 *Ibidem*.

33 H. Gardner, *op. cit.*, s. 86.

34 J. Bennett, *Five Metaphysical Poets*, Cambridge 1964, s. 14-15, 26.

zaledwie dwa lata przed śmiercią żony, tj. w 1615 roku. Można więc połączyć owo odnalezienie z *Sonetu XVII* z końcem duchowej ścieżki, którą przebył wychowany w duchu katolickim poeta.

Interesującym wyborem jest wprowadzenie przez tłumacza pojęć związanych z małżeństwem (*posag, swatać*), choć oryginał ich nie zawiera. Barańczak językowo nawiązał w ten sposób do małżeńskiego kontekstu sonetu, poniekąd uobecniając w ten sposób osobę Anny, której dusza wymieniona jest w wersie jedenastym przekładu:

Oryg.	But why should I begg more Love, when as thou Dost wooe my soule for hers; offering all thine [w. 9-10]
Tłum.	Po cóż jednak chcieć więcej Twej miłości, skoro Wszystko dając w posagu, swatasz moją duszę Z jej duszą; [...]

Sonet XVII wskazuje na jeszcze inne związki pomiędzy życiem i poezją Donne'a, które z kolei nie zostały oddane w przekładzie Barańczaka. Wersy siódmy i ósmy brzmią następująco:

Oryg.	But though I have found thee, and thou my thirst hast fed, A holy thirsty dropsy melts me yett.
Tłum.	[...] lecz choć moje zgasiłes pragnienie, Choć Cię znalazłem – ciągle święty żar mnie pali.

W oryginale podmiot cierpi z powodu „opuchlizny”, „puchliny”, „obrzęku” (*dropsy*), nie zaś „świętego żaru”. Sięgnięcie przez Donne'a po leksykon medyczny jest znamienne z kilku powodów. Po pierwsze łączenie różnych – pozornie nieprzystawalnych – porządków leksykalnych jest elementem poetyki angielskich metafizyków XVII stulecia. Przeplatali oni język potoczny ze słownictwem z zakresu nauk, ekonomii, medycyny, polityki, prawa, teologii, sztuki wojennej.

Barańczak zdawał sobie oczywiście sprawę z owej różnorodności, zwracając uwagę na „zderzenie pozornie nieprzystawalnych elementów doświadczenia” czy „konkretność i wielostronność materiału wyobraźniowego, jaki staje się budulcem konceptu” u poetów metafizycznych. Wszakże – jak również zauważył poeta – najwięksi z tych poetów mieli zarówno bogatą wiedzę oraz różnorodne zainteresowania, jak i „bujne” życiorysy, co dotyczy także Donne'a³⁶.

Po drugie – i co istotniejsze w kontekście niniejszych rozważań – u Donne'a wprowadzanie słownictwa fizjologicznego znajduje uzasadnienie w osobistych przeżyciach poety.

Dotyczy to nie tylko ogólnego wykształcenia i szerokich horyzontów Donne'a. Trzeba też zwrócić uwagę, że jego ojczym, John Syminges, którego matka poety poślu-

36 S. Barańczak, *op. cit.*, s. 10-12.

biła niedługo po śmierci poprzedniego męża, był lekarzem, a z pewnością od lat najmłodszych inteligentny chłopiec mógł zadawać pytania na temat spraw fizjologicznych, tym bardziej że gdy przyszedł poeta miał 11 lat, ojczym przeniósł rodzinę do domu przy szpitalu. Ponadto dorosły Donne był mężczyzną o słabym zdrowiu, które jednocześnie – jak wynika z jego listów – stanowiło przedmiot jego zainteresowania³⁷.

Przed wszystkim jednak najistotniejszym kontekstem biograficznym w przypadku analizowanego wiersza jest przebieg małżeństwa, trwającego siedemnaście lat, w trakcie którego poeta chorował, kilkoro dzieci przedwcześnie umarło, a ostatecznie – przedwcześnie zmarła Anna³⁸.

Zatem w przypadku poezji Donne'a słownictwo fizjologiczne nie wynikało jedynie z przyjętego „stylu metafizycznego”. Fizjologia stanowiła też dla poety naturalny punkt odniesienia przy poszukiwaniu słów podczas tworzenia wierszy, uwarunkowany biograficznie.

W *Sonecie XVII* dolegliwość wspomniana w wersie ósmym szczególnie więc rezonuje z doświadczeniami życia osobistego poety, w tym pełnego trudów i cierpień małżeństwa. Brak zastosowania medycznego rejestru osłabia związki wiersza z konkretnymi przeżyciami autora. W innym miejscu – w *Sonecie XIX* – tłumacz przełożył już słowo *ague* jako *febry ataki*.

Na koniec uwag o *Sonecie XVII* wspomnieć tylko można, że w dziewiątym wersie (*But why should I beg more love [...]*) dopatrzone się zabiegu o biograficznym kontekście, lecz w zasadzie nieprzekładalnego: fraza *more love* miałaby być brzmieniową grą słów związaną z nazwiskiem panięńskim żony poety (More), a wyrażającą ciągłą tęsknotę³⁹.

7.

Jak to ujął Paweł Jędrzejko – od tłumacza oczekuje się nie tylko talentu, ale i wiedzy, stąd „uwzględnienie biograficznych i kulturowych kontekstów dzieła w tekście przekładu w oparciu o źródła zewnętrzne wobec oryginału (np. biografia autora) rzadko staje się zarzutem”⁴⁰. Ten biograficzny trop z pewnością więc może okazać się przydatny w teorii i praktyce tłumaczeniowej dotyczących wierszy poety metafizycznego.

Trzy omówione konteksty biograficzne – konwersja, wyprawy wojenne i śmierć żony – potwierdzają, że lirykę Donne'a można czytać i przekładać z uwzględnieniem wpływu, jaki na jej kształt miał przebieg życia poety. Pewne zabiegi językowe oraz wizja świata są przypisywane poetom metafizycznym jako charakterystyczne. W przypadku prekursora tej grupy mają swoje – przynajmniej częściowe – źródło w osobistych

37 J. Carey, *op. cit.*, s. 136.

38 J. Bennett, *op. cit.*, s. 35-36.

39 A. Guibbory, *op. cit.*, s. 142-143.

40 T. Jędrzejko, *Przekład – metodologia – biografia: kilka uwag o translacji w świetle literackiej „wiedzy subiektywnej”*, [w:] *Biograficzne konteksty przekładu*, s. 28-30.

doświadczeniach poety. Z pewnością za pośrednictwem poezji Donne'a owe osobiste doświadczenia mogły oddziaływać na lirykę jego następców. Dla tłumacza poezji metafizycznej istotną kwestią będzie każdorazowe rozpoznanie tego rodzaju czynników i uwzględnienie ich w odpowiednim stopniu w przypadku każdego poety.

Bibliografia

Bibliografia podmiotu (wiersze i przekłady)

- Barańczak S., *Antologia angielskiej poezji metafizycznej XVII stulecia*, Warszawa 1991.
Donne. Selected poetry, ed. J. Hayward, Harmondsworth 1950.
 Pietrkiewicz J., *Antologia liryki angielskiej 1300-1950*, Warszawa 1997.
Poeci języka angielskiego, t. I, wybór i oprac. H. Krzeczkowski, J.S. Sito, J. Żuławski, Warszawa 1969.

Bibliografia przedmiotu

- 39 artykułów wiary kościoła anglikańskiego, [w:] Z. Pasek, *Wyznania wiary. Protestantyzm*, Kraków 1991, s. 164-176.
 Bennett J., *Five Metaphysical Poets*, Cambridge 1964.
 Carey J., *John Donne – Life, Mind and Art*, Whitstable 1985.
 Czermińska M., *Autobiografia duchowa w dwudziestowiecznej literaturze polskiej*, [w:] eadem, *Autobiograficzny trójkąt. Świadekstwo, wyznanie, wyzwanie*, Kraków 2000, s. 65-110.
 Gardner H., *Biographical Notes*, [w:] *The Metaphysical Poets. Introduced and edited by Helen Gardner*, Hazell, Watson & Viney Ltd. 1981.
 Guibbory A., *John Donne*, [w:] *The Cambridge Companion to English Poetry. Donne to Marvell*, ed. Thomas N. Corns, Cambridge 1998.
 Idziak M., *John Donne and the Seventeenth Century Maps*, „*Studia Anglica Posnaniensia*” 1992, vol. 24.
 Jagielka J., *Cierpienie*, [w:] *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin-Kraków 2002, s. 138-142.
 Jędrzejko T., *Przekład – metodologia – biografia: kilka uwag o translacji w świetle literackiej „wiedzy subiektywnej”*, [w:] *Biograficzne konteksty przekładu*, *Studia o Przekładzie*, nr 15, red. P. Fast, A. Kozak, Katowice 2002.
 Johnson S., *Cowley*, [w:] *The Norton Anthology of English Literature*, t. 1, gen. ed. M.H. Abrams, New York-London 2000.
 Kaczorowska M., *Przekład jako kontynuacja twórczości własnej. Na przykładzie wybranych translacji Stanisława Barańczaka z języka angielskiego*, Kraków 2011.
 Kujawska-Lis E., Ndiaye I.A., *Wstęp*, [w:] *Kulturowe, językowe i biograficzne konteksty przekładu literackiego. Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatoologii*, t. III, red., E. Kujawska-Lis, A. Ndiaye, Olsztyn 2015, s. 9-14.
 Rajewska E., *Stanisław Barańczak. Poeta i tłumacz*, Poznań 2007.
 Romaniuk K., *Cierpienie. Nowy Testament*, [w:] *Nowy słownik teologii biblijnej*, red. H. Witczyk, Lublin-Kielce 2017, s. 151-152.
Święty, [w:] *Chrześcijaństwo. Święci – zakony – sanktuaria*, red. nac. B. Kaczorowski, Warszawa 2007, s. 768-769.

Tokarz B., *Osoba w przekładzie*, [w:] *Biograficzne konteksty przekładu*, *Studia o Przekładzie*, nr 15, red. P. Fast, A. Kozak, s. 7-18.

Walton I., *The Life of dr. John Donne*, [w:] J. Donne, *Devotions upon Emergent Occasions – together with Death's Duel*, Ann Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press, 1990.

Werbiński I., *Relikwie*, [w:] *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin–Kra-ków 2002, s. 751-753.

Streszczenie: Autor artykułu próbuje odpowiedzieć na pytanie, do jakiego stopnia wiedza o biografii poety metafizycznego Johna Donne'a jest użyteczna w procesie recepcji jego poezji i tłumaczeniu tej poezji na język polski. Często można zaobserwować, że pewne cechy indywidualne stylu Donne'a zostały ukształtowane pod wpływem osobistych doświadczeń poety. Materiał do analiz zawarty jest w wierszach oryginalnych, a także w tłumaczeniach, zwłaszcza autorstwa Stanisława Barańczaka, ale też Aleksandra Messinga-Mierzejewskiego, Jerzego Pietrkiewicza i Jerzego S. Sity. W artykule omówione są trzy aspekty życia Donne'a: konwersja na anglikanizm, uczestnictwo w wyprawach wojennych i śmierć żony. Każdy z tych aspektów znajduje odzwierciedlenie zarówno w wierszach oryginalnych, jak i w tłumaczeniach, na różne sposoby. Biorąc pod uwagę te kryteria, analizy wierszy i tłumaczeń zdają się potwierdzać, że biografia Donne'a może, a nawet powinna być istotnym kontekstem dla interpretacji jego wierszy – nie tylko przez czytelników, ale też przez tłumaczy.

Słowa kluczowe: przekład literacki, poezja, John Donne, biografia

Renditions to Polish language of John Donne's lyrics in biographical context

Summary: The author of the article tries to answer the question – to what extent is the knowledge about the biography of the metaphysical poet John Donne useful in the reception of his poetry and translations of this poetry into Polish. It can be often seen that some individual components of Donne's style were shaped under the influence of his personal experience. The material for the analyses is provided by – apart from the original poems – the translations by – especially – Stanisław Barańczak, but also Aleksander Messing-Mierzejewski, Jerzy Pietrkiewicz and Jerzy S. Sito. Three issues from Donne's life are analysed in the article: conversion to Anglicanism, participation in military expeditions and death of the poet's wife. Each of them is reflected in the original poems, as well as translations, in various ways. Taking into account the above-mentioned criteria, analyses of the poems and translations seem to confirm that Donne's biography can, or even should constitute an important context for the interpretation of this poetry not only for the readers, but also for the translators.

Key words: literary translations, poetry, John Donne, biography